DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 20, **Dönem**/Period: 2026-Bahar/Spring, **Sayı**/Number: 38
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Uyuk-Turan (E 3) Yazıtındaki $y^2ml^2g^2$ Sözcüğü Üzerine

On the Word $y^2ml^2g^2$ in the Uyuk-Turan (E 3) Inscription

Gizem Uluscu
Dr.Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye
e-posta gizem.uluscu@hotmail.com
orcid 0000-0001-5528-0159
doi 10.54316/dilarastirmalari.1793310

Atıf
Citation
Uluscu, Gizem (2026). Uyuk-Turan (E 3) Yazıtındaki $y^2ml^2g^2$ Sözcüğü Üzerine. *Dil Araştırmaları,* 38: 217-230.

Başvuru
Submitted
29.09.2025

Revizyon
Revised
09.01.2026

Kabul
Accepted
04.02.2026

Çevrimiçi Yayın
Published Online
05.05.2026

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Yenisey Yazıtlarının üçüncüsü olan ve bugünkü Turan şehri yakınlarında bulunan Uyuk-Turan Yazıtının ilk yayımı W. Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff'un bu yayımından sonra pek çok araştırmacı tarafından yazıt üzerine yeni araştırmalar yayımlanmıştır. Yazıtla ilgili çalışmalarda farklı okuma ve anlamlandırmalar yapılan sözcüklerden biri de yazıtın üçüncü satırında geçen ve $y^2ml^2g^2$ imleriyle yazılmış olan sözcüktür. Bu sözcük, araştırmacılar tarafından genellikle *yemlig* şeklinde okunmuş ve farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Bu çalışmada, öncelikle yazıtla ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra yazıtın bu zamana kadar yapılan yayımlarında sözcüğün nasıl okunup anlamlandırıldığına yer verilmiştir. Yazıtın ilk üç satırında geçen sözcüklerle ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra sözcüğün kökü bu zamana kadarki çalışmalardan farklı olarak *yem* 'ilaç' köküne dayandırılmış, bu bulguyu desteklemek amacıyla söz konusu kökle ilgili tarihî ve çağdaş Türk dillerinden örnekler verilmiştir. Araştırmacılar tarafından *yemlig* şeklinde okunarak genellikle *yėm* 'yemek, yem' sözcüğüyle ilişkilendirilen sözcüğün l^2g^2 imleriyle yazılan kısmının ise *+lAg* olarak okunması gerektiği ileri sürülmüştür. Çalışmanın sonuç bölümünde, çalışmada verilen bilgiler özetlenerek sözcükle ilgili yeni bir okuma ve anlamlandırma teklifi sunulmuştur.
Anahtar Kelimeler: Yenisey Yazıtları, Uyuk-Turan Yazıtı, Yemlig Sözcüğü, Yemleg Sözcüğü, Eski Türkçe

ABSTRACT

The third of the Yenisey Inscriptions, the Uyuk-Turan Inscription, located near the present-day city of Turan, was first

published by W. Radloff. Following Radloff's publication, numerous researchers have published new studies on the inscription. One of the words that has been interpreted and understood in different ways in studies on the inscription is the word written with the symbols $y^2ml^2g^2$ in the third line of the inscription. This word has generally been read as *yemlig* by researchers and interpreted in different ways. In this study, information about the inscription is provided first. Subsequently, the publications of the inscription to date have included how the word is read and interpreted. After explanations were provided regarding the words appearing in the first three lines of the inscription, the root of the word was attributed to the root *yem* "medicine", which differs from previous studies. To support this finding, examples from historical and contemporary Turkish languages related to the root in question have been provided. Researchers have suggested that the word, which is usually read as yemlig and associated with the word *yėm* "food, feed", should be read as *+lAg* in the part written with the letters l^2g^2. In the conclusion section of the study, the information provided in the study is summarised and a new proposal for reading and interpreting the word is presented.

Keywords: Yenisey Inscriptions, Uyuk-Turan Inscription, The word yemlig, The word yemleg, Old Turkic.

EXTENDED ABSTRACT

The Uyuk-Turan Inscription (E 3), the third of the Yenisey inscriptions, was discovered near the present-day city of Turan and first published by Wilhelm Radloff in the late nineteenth century. Since its discovery, the inscription has attracted considerable scholarly attention, and numerous researchers have proposed new readings and interpretations concerning both its transcription and semantics. Among the most debated elements of the text is a word occurring in the third line of the inscription and written with the runic signs $y^2ml^2g^2$. This word has traditionally been read as *yemlig* and interpreted in a wide variety of ways, including "food provider," "wealthy," "strong," "pleasant," "servant," or "comfortable," depending on the scholar and the linguistic framework adopted.

The present study aims to re-evaluate this problematic word by offering a new reading and semantic interpretation based on orthographic, morphological, and comparative linguistic evidence. After providing general information about the Uyuk-Turan Inscription and summarizing previous scholarship, the study systematically reviews how the word in question has been read and interpreted from Radloff to contemporary researchers. Although scholars have largely agreed on the reading *yemlig*, no consensus has been reached regarding its meaning. Most interpretations derive the word from *yėm* "food, feed," combined with the suffix *+lXg*, yielding meanings such as "having food," "well-fed," or metaphorically "strong" or "comfortable."

In contrast to this prevailing view, the present study argues that the root of the word should not be connected to *yėm*"food," but rather to *yem* meaning "medicine, remedy," a secondary form of *em* "drug, cure," attested in both historical and modern Turkic languages. Although this semantic field has generally been overlooked in studies of runic inscriptions, evidence from Old Uyghur texts—most notably the expression *ot yem* "medicine"—demonstrates that *yem* with the meaning "remedy" was already in use in early periods. This usage is further supported by data from Mamluk Kipchak, Karaim, Chuvash, and Sarı Uygur, where cognate forms appear with meanings related to medicine, healing, or remedy. The presence of

initial *y-* in some of these forms can be explained by well-known cases of prothesis in Turkic, especially in words reconstructed with long vowels in Proto-Turkic.
From an orthographic perspective, the proposed reading is consistent with the conventions of Yenisey inscriptions, where initial or first-syllable vowels */a/* and */e/* are frequently omitted. Therefore, the absence of an explicit sign for a closed */ė/* vowel does not preclude reading the first syllable as *yem*. The study further reconsiders the morphological structure of the word, focusing on the segment written with the signs l^2g^2. While this segment has commonly been interpreted as the adjectival suffix *+lXg*, the present study proposes that it should instead be read as *+lAg*, a composite suffix consisting of the denominal verb-forming *+lA-* and the deverbal nominal suffix *-(X)g*. This suffix is well attested in Old Turkic and appears in several inscriptions forming nouns that denote places, instruments, or agents, such as *yaylag* "summer pasture" or *tarıglag* "field."
On this basis, the word written as $y^2ml^2g^2$ is read as *yemleg*, derived from *yem* "medicine, remedy" and the suffix *+lAg*. Semantically, this formation yields the meaning "one who provides healing," "healer," or "physician." This interpretation aligns well with the syntactic and pragmatic context of the inscription. In several Yenisey inscriptions, individuals identify not only their names but also their social roles or functions within the state or community. The sentence following the personal name in the Uyuk-Turan Inscription—*teŋri ėlimte yemleg ben*—thus appears to express the deceased person's role in the "heavenly" or "sacred" realm, making "I was a healer in my sacred land" a coherent and contextually appropriate reading.
In conclusion, this study proposes that the third line of the Uyuk-Turan Inscription should be read as *öçin/üçin külüg tirig ben teŋri ėlimte yemleg ben* and understood as "(I am) Öçin (Üçin) Külüg Tirig. In my sacred land, I was a healer." This new reading not only resolves long-standing semantic ambiguities but also introduces the concept of healing and medical roles into the interpretation of Yenisey inscriptions, thereby contributing to a more nuanced understanding of social functions in early Turkic societies.

0. Giriş

Yenisey Yazıtlarından üçüncüsü olan Uyuk-Turan Yazıtı, dört köşeli bir geyikli taşın ön yüzünde üç, arka yüzünde üç olmak üzere toplam altı satırdan oluşmaktadır. İ. G. Funtikov tarafından 1886-1887'de günümüzdeki Turan şehri civarında bulunmuştur. N. M. Martiyanov'un verdiği bilgilere dayanılarak 1888 yılında J. R. Aspelin'in başkanlığında Fin Arkeoloji Heyeti tarafından ikinci kez tespit edilmiştir. İ. V. Kormuşin, yazıtın Tuva'nın kuzey kısmındaki Uyuk-Turan Deresi'nde, Turan Irmağının sağ kıyısında, ırmağın Uyuk Irmağına kavuştuğu noktadan 3 km kadar uzaklıkta, şimdiki Turan şehrinin olduğu mevkide bulunduğunu ve 1943 yılında da D. V. Danzın-ool tarafından salla Kızıl'a getirilerek Tuva Müzesine konduğunu belirtmektedir. Kormuşin'e göre taşın ölçüleri aşağıda 42x36 cm, orta kısmında 49x26 cm, yukarıda 22x18 cm'dir. Taşın boyu, yere çakılı kısmından itibaren 2,5 m'den fazladır (Kormuşin 1997: 189; Kormuşin 2017: 215; Bazilhan 2005: 172). Yazıtın estampajları 1823'te J. H. Klaproth, 1888'de J. R. Aspelin, 1891'de D. A. Klementz, 1906'da da J. G. Granö tarafından yapılmıştır. Yazıt, 1943 yılında Tuva Müzesine taşınmıştır (Vasilyev 1983: 14). Yazıtın ilk yayımını W. Radloff (1985: 305-307) yapmıştır. Yazıtla ilgili Türkiye'deki ilk çalışma ise *Eski Türk Yazıtları III* (1940: 39-45) adlı eseriyle Hüseyin Namık Orkun tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalardan sonra Malov, Batmanov, Vasilyev, Recebov ve Memmedov, Kormuşin, Amonjolov, Bazilhan,

Useev ve Aydın gibi araştırmacılar da yazıt üzerinde araştırma ve incelemelerde bulunmuşlardır.

Bu altı satırlık yazıt üzerinde yirmiyi aşkın araştırmacı çalışmış, metnin transkripsiyonu ile tercümesine ilişkin düzeltmeler üzerine çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında V. Thomsen (1913), T. Tekin (1964), O. F. Sertkaya (1995) ve M. Erdal (2002)'yi zikretmem gerekiyor.

Yazıtın Eski Türk alfabeli metni şu şekildedir: [1]

:𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰴𐰃:𐰋𐰆𐰉:𐰋𐰃𐰍:𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰋𐰍:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰇:𐰼𐰇𐰃:𐰋𐰽:𐰴𐰋𐰽	1
𐰴𐰀:𐰴𐰋𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰍:𐰋𐰘𐰇 𐰃𐰘𐰇 𐰋𐰀𐰖:𐰴𐰇𐰋𐰘𐰘:𐰆𐰀𐰘𐰍:𐰆𐰖𐰖	2
𐰃𐰘:𐰆𐰘𐰋:𐰴𐰇:𐰋𐰘𐰇 𐰃𐰘𐰇:𐰃𐰍:𐰋𐰘𐰇:𐰋𐰀:𐰆𐰘𐰇:𐰆𐰃𐰍:𐰃𐰇𐰃	3
𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰴𐰍𐰋:𐰃𐰖:𐰋𐰘𐰇:𐰴𐰇:𐰋𐰀:𐰃𐰘𐰇:𐰋𐰀:𐰆𐰀𐰘𐰇 𐰋𐰆:𐰆𐰘𐰋:𐰆𐰘𐰇	4
:𐰋𐰀𐰖:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍	5
𐰃𐰇:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍	6
:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍:𐰋𐰼𐰋𐰚:𐰴𐰀:𐰋𐰇𐰍	

Yazıtla ilgili yapılan çalışmalarda farklı okuma ve anlamlandırmaların yapıldığı sözcük ve ibareler bulunmaktadır. Bunlardan biri de yazıtın 3. satırında 𐰋𐰺𐰇𐰛 şeklinde *y²ml²g²* imleriyle yazılmış olan sözcüktür. Bu sözcüğün geçtiği cümle yazıtta şu şekildedir:

𐰃𐰘:𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰴𐰇:𐰇𐰺𐰍:𐰃𐰖:𐰋𐰘𐰇:𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰃𐰘𐰇:𐰋𐰘𐰇:𐰋𐰺𐰇𐰛:𐰃

1. Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Bu bölümde E 3 Uyuk-Turan Yazıtının 3. satırında geçen ve $y^2ml^2g^2$ imleriyle yazılmış olan sözcükle ilgili Radloff'tan günümüze kadar yapılmış olan yayımlarda, bu sözcüğün nasıl okunup anlamlandırıldığı değerlendirilecektir.

Radloff: Yazıtın ilk yayımı 1895'te W. Radloff tarafından *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei'de* yapılmıştır. Radloff, yazıtın 3. satırını şu şekilde transkripsiyonlamış ve Almancaya çevirmiştir:

(3) *üçin külüg tirig bän täŋri bälimkä yämlig bän*

(3) Uetschin-Külüg war ich bei Lebzeiten, meinen Himmels-Bäl war ich angenehm (ein Speisebringer?) (Radloff 1895: 306).

Radloff, sözcüğü *yemlig* şeklinde okuyarak *Spiesebringer*? 'erzak getiren' şeklinde anlamlandırmıştır (1895: 307). Eserinin sözlük kısmında ise bu sözcüğün 'erzak getiren' anlamından başka Volga bölgesinde kullanılan *iyemli* 'hoş' sözcüğünün bir karşılığı olabileceğini de belirtmiştir (1895: 367).

Orkun: *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinin 3. cildinde yazıtın 3. satırını şöyle transkripsiyonlamış ve tercüme etmiştir:

(3) *üçin kül(ü)g tir(i)g b(e)n t(e)ŋri el(i)mte y(e)ml(i)g b(e)n*

(3) Ben Üçin Külüğ Tirig'im. Semavî ülkemde ben yemliğim (?) (Orkun 1940: 39).

Orkun, *yemlig* şeklinde okuduğu sözcüğü anlamlandırmakta zorlandığını belirtmiş ve sözcüğü bugün kullandığımız *yemlik* sözcüğüyle ilişkilendirmiştir (1940: 41).

Malov: *Yeniseyskaya Pismennot Tyurkov, Tekstı i Perevodı* adlı eserinde yazıtın 3. satırını şu şekilde transkripsiyonlamış ve tercüme etmiştir:

(3) *Üçin Külüg Tirig bän. Täŋri älimtä yämlig bän.*

(3) Üçin Külüg (ünlü) Tirig (canlı) ben. Ben şimdi benim kutsal devletimden (kısmet verdim) (Malov 1952: 17).

Malov, *yemlig* şeklinde okuduğu sözcüğü 'rızklı, kısmetli' olarak anlamlandırmıştır (1952: 17).

Batmanov: *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti* adlı eserinin yazıtın incelendiği "sözlük ve notlar" kısmında ise *yemlig* şeklinde okuduğu sözcükle ilgili a) *yem* 'yiyecek', *yemlig* ' yenilen, çürüyen, çürüyen, yani toz (?)' b) *yemle-* 'gözyaşlarını silmek', *yemlek* 'gözyaşlarını silen, yas tutulan kişi' okuma ve anlamlandırmalarını da önermiştir (1959: 141).

Batmanov ve Kunaa: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Tuvı* adlı eserlerinde yazıtın 3. satırındaki *yemlig* şeklinde okudukları sözcüğü 'hoş' olarak anlamlandırmışlardır (1963: 59).

Steblava: *Poeziya Tyurkov, VI-VII Vekov* adlı eserinde Köl Tėgin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin, Suci, Elegest gibi yazıtları manzum olarak okumaya çalışmıştır. Uyuk-Turan yazıtını Rusça olarak manzum okumuştur. *T(e)ŋri elimke y(e)ml(i)g ben* cümlesinin Rusçası şöyledir:

"B moem bojistvennom əle ya pogreben [Semavî elimde defnedildim]" (Steblava 1965: 138).

Vasilyev: *Korpus Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya* adlı kataloğunda metin hakkında bilgileri tekrarlamakta, metnin transliterasyonu ile seçilmiş bibliyografyasını vermektedir (1983: 14-15).

Recebov ve Memmedov: *Orhon Yenisey Abideleri* adlı eserlerinde yazıtın 3. satırında geçen ve *yemlig* olarak okunan sözcük 'kurbanlık' olarak anlamlandırılmıştır (Recebov ve Memmedov 1993: 220).

Kormuşin: *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, tekstı i issledovaniya* ve *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, grammatika, tekstologiya* adlı eserlerinde metnin transkripsiyon ve Rusça tercümesini yapmış, metinde geçen sözcüklerle ilgili açıklamalara yer vermiştir. Kormuşin, yazıtın 3. satırında *y(ä)ml(i)g* olarak okuduğu sözcüğü Radloff'un çevirisine katılarak 'erzak getiren' olarak anlamlandırmıştır (1997: 192).

Tekin: *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde Uyuk-Turan Yazıtının transkripsiyonuna yer vermiş ve söz konusu sözcüğü *yämlig* şeklinde okumuştur (2003: 230). Eserin sözlük kısmında ise bu sözcüğü 'güzel' şeklinde anlamlandırmıştır (2003: 259). Şirin, Tekin'in bu anlamlandırmasında Tatarcadaki *yemlé* sözcüğünün etkisi olduğunu düşünmektedir (2016: 152).

Amanjolov: *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma* adlı eserinde yazıtın 3. satırında *y(ä)ml(i)g* olarak okuduğu sözcüğü 'yiyeceği olan' olarak anlamlandırmıştır (2003: 114).

Bazilhan: *Kazakstan Tarihı Turalı Türki Derektemeleri II, Köne Türik Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)* adlı eserinde Uyuk-Turan Yazıtıyla ilgili bilgi verdikten sonra yazıtın 3. satırında *yemlig* olarak okuduğu sözcüğü 'zengin, varlıklı' olarak anlamlandırmıştır (2005: 173).

Kaymaz: *"Yenisey Yazıtlarındaki Bir Kelime Üzerine"* başlıklı yazısında sözcüğü Karaçaycadaki *yemlik / emlik* 'sert, haşin, şiddetli, sıkı, keskin' sözcüğüne dayandırarak söz konusu cümleyi 'Semavî ülkemde sert ve kuvvetliyim.' şeklinde tercüme etmiştir (2004: 252).

Useev: *Yenisey Cazma Estelikteri I, Leksikası cana teksttter* adlı eserinde sözcüğü yemlig olarak okumuş ve 'hizmetçi' olarak anlamlandırmıştır (2011: 409).

Yıldırım, Aydın ve Alimov: *Yenisey, Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig* adlı eserlerinde Yenisey Yazıtlarını Erhan Aydın okumuştur. Aydın'ın 2015, 2019 ve 2021'deki okuyuşunun aynısıdır. Sözcüğü *yemlig* olarak okumuş ve 'güçlü, kuvvetli' olarak anlamlandırmıştır (2013: 28).

Aydın: *Yenisey Yazıtları, Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları* ve *Bozkırın Tanıkları, Eski Türkçe Yazıtlar* adlı eserlerinde Uyuk-Turan Yazıtını incelemiştir. Yazıt hakkında bilgi verdikten sonra yazıtın transkripsiyonunu ve Türkiye Türkçesine çevirisini yapmıştır. Yazıtın 3. satırını *öçin külüg tirig ben teŋri élimte yemlig ben* şeklinde okuyarak "(Ben) Öçin Külüg Tirig'im. Kutlu yurdumda güçlü, kuvvetliyim." şeklinde anlamlandırmıştır (2013: 28; 2015: 39-30; 2019: 48-53; 2021: 148-149).

Şirin: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı eserinde *yemlig (yem + lXg*) 'yemekli, azıklı' sözcüğünün 'karnı tok, sırtı pek, rahat' şeklinde mecazlaşmış olabileceğini düşünmüş ve cümlenin "Kutsal ülkemde rahatım" şeklinde anlaşılabileceğini belirtmiştir (2015: 153).

Kormuşin, Mozioğlu, Alimov ve Yıldırım: *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler* adlı eserlerinde Yenisey Yazıtlarını Kormuşin okumuştur. Kormuşin'in 1997'deki okuyuşunun aynısıdır.

Şemen: *Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin ve Dizin)* adlı doktora tezinde Uyuk-Turan Yazıtının transliterasyon ve transkripsiyonunu yapmış, metni Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Yazıtta geçen sözcüklerle ilgili etimolojik açıklamalara da yer vermiştir. Grafiğe göre *y(e)ml(i)g* şeklinde okunan sözcüğün anlamının bilinmediğini belirterek *teŋri élimte yemlig ben* ifadesi içinde yer alan sözcüğün bir ünvan olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (2016: 260).

Batmanov, Aragaci ve Babuşkin: *Eski ve Bugünkü Yenisey Dili* adlı eserlerinde *yemlig* şeklinde okudukları sözcüğü 'yiyecek' olarak adlandımış ve sözcüğün kökenini *yem* sözcüğüne dayandırmışlardır. Bu sözcüğü Tuva, Kırgız, Hakas, Şor ve Altay dilleriyle karşılaştırmışlardır (2021: 323).

Araştırmacılar, sözcüğün *yemlig* şeklinde okunması konusunda fikir birliğindedir. Sözcüğün anlamlandırılmasında ise Batmanov sözcüğü *yemle-* 'gözyaşlarını silmek' eylemine dayandırmış (1959: 141), Tekin, Tatarca'daki *yemlé* 'güzel' sözcüğünden hareketle sözcüğü 'güzel' olarak anlamlandırmıştır (2003: 259), Kaymaz, Karaçaycadaki *yemlik / emlik* 'sert, haşin, şiddetli, sıkı, keskin' sözcüğüne dayandırarak 'sert, kuvvetli' olarak anlamlandırmış (2004: 252), Aydın da bu anlamlandırmayı benimsemiştir (2013: 28; 2015: 39-43; 2019: 48-53; 2021: 148-149). Sözcüğün anlamlandırılmasıyla ilgili en çok taraftar toplayan görüş ise sözcüğün *yem* 'yem, yiyecek' köküne *+lXg* ekinin eklenmesiyle oluştuğu görüşüdür.

2. Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde *yem* Sözcüğü

Kağanlık Yazıtlarının aksine Yenisey Yazıtlarında kapalı */ė/* sesi için 𐰴 şeklinde özel bir işaret kullanılmıştır.[2] Yenisey Yazıtlarında söz başında ve ilk hecedeki

[2] Eski Türk alfabeli metinlerde kapalı */ė/* sesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Thomsen 1913; Clauson 1962: 163-164; Doerfer 1994; Tekin 2003: 47-48; Erdal 2004: 50-52.

kapalı */ė/* sesi genellikle bu işaretle gösterilmiştir. Ancak bazı örneklerde bu işaretin yazılmadığı da görülmektedir. Örneğin; 'yurt, memleket' anlamındaki *ėl* sözcüğü E 1/2'de [ėl^2] şeklinde söz başında kapalı */ė/* sesi gösterilerek yazılmışken E 46/3'te [l^2] şeklinde bu ses gösterilmeden yazılmıştır. Aynı şey bu sesin ilk hecedeki gösterimi için de geçerlidir. *Bėl* 'bel' sözcüğü E. 3/2'de [b^{2}ėl^2] şeklinde ilk hecede kapalı */ė/* sesi gösterilerek yazılmışken E 10/5'te [b^{2}l^2] şeklinde bu ses gösterilmeden yazılmıştır. E3/3'te şeklinde *y^{2}ml^{2}g^2* imleriyle yazılmış olan sözcük *yemlig* şeklinde okunacak ve sözcüğün kökü, *yėm* 'yemek, yem' (< *yė*-'yemek'- *m*) sözcüğüne dayandırılacaksa öncelikle -ilk hecede kapalı */ė/* sesi özel bir işaretle gösterilmemiş olsa da- sözcük kapalı */ė/* ile *yėmlig* şeklinde okunmalıdır. Bu sözcük, Eski Türkçe döneminden beri tanıklanmıştır ve çağdaş Türk yazı dillerinde de bugün çeşitli ses değişiklikleriyle yaşamaktadır. Genel Türkçedeki ünlü sayısının sekiz yerine dokuz olduğu Foy (1900) ve Thomsen'in (1913) çalışmalarıyla ortaya koyulmuştur. Türkçede dokuzuncu ünlünün varlığı yazıtlardaki ikili imladan, */e/* ve */ė/* seslerinin imlada ayrıldığı Brahmi harfli Uygurca metinlerden, *y* üzerine *üstün (fetha)* konularak */ė/* sesini özel olarak gösteren Nehcü'l-Feradis'in imlasından, Arap harfli Osmanlı imlasından ve Yakutça, Türkmence, Özbekçe, Çağdaş Uygurca ve Azerbaycan Türkçesindeki verilerin karşılaştırmalı incelenmesinden anlaşılır (Ölmez 2021: 35-36). Foy ve Thomsen'in bu çalışmalarından itibaren bu sesi içeren sözcükler kapalı */ė/* ile okunmaya başlanmıştır. Clauson da sözlüğünde sözcüğü 'yemek, yem' olarak anlamlandırarak *yėm* şeklinde madde başı almıştır (EDPT 934a).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinden U I'de karşımıza çıkan bir başka *yem* sözcüğü daha tanıklanmıştır. Bu sözcük U I'de *ot yem* (Müller 1908: 7) şeklinde geçmektedir ve 'ilaç, deva' olarak anlamlandırılmıştır. Bu ibare *otaçı emçi* 'hekim' ibaresinden hemen sonra gelmektedir. Clauson da buna dikkat çekmiş ve *yėm* ve *yem* sözcüklerini ayrı madde başlarında göstermiştir. Clauson, *yem* sözcüğünün sadece *ot yem* ibaresinde geçtiğini ve *em* 'ilaç' sözcüğünün ikincil şekli olabileceğini belirmiştir (EDPT 933b). Räsänen, */y-/* ön türemesine EUyg. *em ~ yem* 'ilaç' örneğini vermiştir (1949: 188). Sözlüğünde ise *em ~im ~ yem* olarak madde başı aldığı sözcüğü 'ilaç, deva; şarlatan hekimlik' olarak anlamlandırmıştır (1969: 41b). Wilkens de *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı eserinde *yem* sözcüğünü 'ilaç, em, deva, panzehir, destek, çare, yardımcı alet' anlamlarında madde başı almıştır (2021: 882a).

XIV. yüzyılda Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış sözlüklerden KM'de de *yem* 'ilaç' (Houtsma 1894: 108) sözcüğü ön seste */y-/* türemesiyle görülmektedir. Bang-Kaup da eserinde EUyg. *em ~ yem* 'ilaç' ve Kıp. *yem* 'ilaç' örneklerini vererek Moğ. *em* 'ilaç' ve Man. *yemin* 'bir doz ilaç' sözcüklerinin bu dillere Türkçeden geçtiğini belirtmiştir (1924: 17).[3] Tekin, ön seste */y-/* türemesi hadisesini, bu

[3] *em ~ yem* 'ilaç' sözcüğünün alıntılandığı diğer diller ve bu dillerle ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Ramstedt 1935: 121; Krejnovič 1958: 224, 239, 250; Doerfer 1965: 215; Räsänen 1969: 41b; Sevortyan 1974: 270-271; Şçerbak 1997: 114-127.

sözcüklerin Ana-Türkçede uzun ünlülü olmalarına bağlamış ve sözcüğün renkontrüksiyonunu *yem* ~ *em* < ATü. **ēm* şeklinde göstermiştir (1994: 56).

Sankt-Peterburg'da bulunan *Hâzâ Kitâb-ı Oğuznâme* adlı atasözleri mecmuasında s. 12 [6b] 3.-4. satırlarda, 278. atasözü olarak *eme seme inanma, emsiz semsiz de kalma* atasözü geçmektedir. Ancak s. 71 [36a] 3.- 4. satırlarda 1863. atasözü olarak *yuma seme inanma, yumsuz semsiz de kalma* şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca s. 53 [27a] 6. satırda geçen beyitte 1400. atasözü olarak *em* sözcüğü zikredilmektedir:

*Ger **em** bilse, ėrirdi başına kel*

Kaçan eyler senüŋ müşkilini hal

Berlin'de bulunan *Hazihi'r-risalet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhûr bi-Atalar Sözi* adlı atasözü mecmuasında da s. 60 [30b] 3.-4. satırlarda *eme seme inanma, em[si]z semsiz de kalma* atasözü geçmektedir.

Türkçede pekiştirmeli tekrar yapılacağı zaman sözcüğün ilk ünlüsü veya ilk hecesi alınır, alınan ünlüye veya heceye */m-/, /p-/, /r-/, /s-/* ünsüzleri getirilerek pekiştirmeli tekrar yapılır (Sertkaya 2016: 1080). Buna göre *em sem* pekiştirmeli tekrar örneğidir.

Çağdaş Türk dillerine baktığımızda EUyg. *ot yem* ibaresinin Karaimcenin Troki, Haliç ve Kırım diyalektlerinde *otyam* 'merhem; baharat; güzel koku' (Kowalski 1929: 16; Baskakov, Zayonçkovskiy ve Şapşal 1974: 434b) şeklinde yaşadığını görmekteyiz. Çuvaşçada ise Çuv. *im śam* (Yegorov 1964: 69) ikilemesinde görülen *śam* (<AÇuv. **yem* < ATü. **ēm*[4]) 'şifalı ot, ilaç' anlamına gelmektedir ve *yem* 'ilaç' sözcüğünün Çuvaşça şeklidir.[5] */y-/* ön türemesinin görüldüğü çağdaş Türk dillerinden biri olan Sarı Uygurcada da 'ilaç' anlamındaki sözcük *yem* (Malov 1957: 39a) şeklinde söz başında */y-/* ile geçmektedir.

Yazıtta şeklinde geçen sözcüğün y^2 ve *m* imleriyle yazılan kısmı kanaatimce *yėm* 'yemek, yem' sözcüğüyle ilgili olmayıp hem tarihî hem de çağdaş Türk dillerinde tanıklanan ve *em* sözcüğünün ikincil şekli olan *yem* 'ilaç, deva' sözcüğüyle ilgilidir. Bu okuyuş, Yenisey Yazıtlarında ilk hecede */a/* ve */e/* ünlülerinin genellikle yazılmaması kuralına da uygundur. Bu seslerin Yenisey Yazıtlarında E 10/9'daki *kal-* 'kalmak' [$k^{1'}l^{1}$] gibi sınırlı sayıdaki örnekte ilk hecede yazıldığı görülmektedir.

[4] Tekin'e göre ön seste */y-/* türemesi önce Ana Çuvaşçada meydana gelmiştir. Ana Türkçedeki ön ses uzun ünlüler Ana Çuvaşçada önce yükselen ikili ünlülere gelişmiş, sonra da bu ikili ünlünün ilk öğesi */y/* sesine dönüşmüştür (1994: 53).

[5] Genel Türkçe söz başı */y-/* sesi, Çuvaşçada öndamalsıl */ś-/* sesine karşılık gelmektedir.

3. *+lAg* Eki

Araştırmacılar tarafından *yemlig* şeklinde okunarak genellikle *yėm* 'yemek, yem' sözcüğüyle ilişkilendirilen sözcüğün l^2g^2 imleriyle yazılan kısmının *+lXg*[6] eki olduğu düşünülmüştür. Bu ek genellikle sıfat yapmakta ve Yenisey Yazıtlarındaki *altun* 'altın' + *lıg* 'altınlı' (E 3/2, E 10/5), *bediz* 'süs' + *lig* 'süslü' (E 111/1), *erk* 'güç' + *lig* 'güçlü' (E 28/8) ve *kü* 'ün, şöhret' + *lüg* 'ünlü' (E 3/6) gibi örneklerde de görebileceğimiz üzere eklendiği ada 'sahip olan' anlamı katmaktadır. Bundan hareketle eğer *yemlig* olarak okuduğumuz sözcüğün kökünü *yėm* 'yemek, yem' olarak düşünürsek bu köke *+lXg* eki getirdiğimizde sözcüğün anlamının 'yemekli, yemeğe sahip olan' olması gerekirdi.

Bilindiği üzere yazıtlarda bir sözcüğün ilk hecesinde */a/* veya */e/* düz-geniş ünlülerinden biri varsa sonraki hecelerde de aynı ünlülerin olması durumunda bu sesler yazılmaz: *kadaş* 'akraba' [k^{1}d^{1}ş] (E 3/1), *tarkan* 'yüksek bir ünvan' [t^{1}r^{1}k^{1}n^1] (E 30/3), *yalawaç* 'elçi' [y^{1}l^{1}b^{1}ç] (E 29/7).

Yazıtlardaki bu yazım kuralı l^2g^2 imleriyle yazılan kısmı *+lAg* olarak okumamıza da imkân vermektedir. Bu ek, addan eylem türeten *+lA-* ve eylemden ad türeten *-(X)g* ekinin birleşiminden oluşmuştur (Bang-Kaup 1918: 18; Erdal 1991: 108). Genellikle yer ve alet adları yapan bu ekin *başlag* (< *baş* + *la* - *g*) 'başlangıç' (Gabain 1988: 44), *üdleg* (< *üd* + *le* - *g*) 'zaman; öğle' (Erdal 1991: 109), *boşlag* (< *boş* + *la* -*g*) 'boş; işsiz' (Brockelmann 1954: 119) gibi örneklerde zaman adı, soyut adlar gibi farklı fonksiyonlarda adlar türettiği de görülmektedir. Ekin eski Türk Yazıtlarındaki kullanımına Tariat Batı 4'teki *ılag* 'vadi, otlak'[7] ve *tarıglag* 'tarla', Tariat Batı 5'teki *yaylag* 'yayla', Aldıı-Bel I (E 12)'de iki kez ve Aldıı-Bel II (E 72)'de bir kez geçen *tarlag* 'Tarlak Irmağı' örneklerini verebiliriz. O hâlde E 3/3'te geçen sözcüğü *yemleg* (< *yem* 'ilaç, şifa, deva' + *le* - *g*) şeklinde okuyarak 'şifa veren, şifacı; hekim' şeklinde anlamlandırmak mümkündür.[8]

4. Değerlendirme ve Sonuç

E 3 Uyuk-Turan Yazıtının 3. satırında şeklinde $y^2ml^2g^2$ imleriyle yazılmış olan sözcükle ilgili yeni bir okuma ve anlamlandırma teklifi sunulan bu yazıda yukarıda yapılan açıklamaları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Genellikle ölen kişinin kendi ağzından yazılmış olan Yenisey Yazıtlarının bazılarında geçen *teŋriėlimke ėlçisi ertim* "Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi

[6] Bu ek ve ekin Eski Türkçedeki fonksiyonlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal 1991: 139-155.

[7] Sözcüğün kökeni Tekin tarafından *ıl-* 'inmek, alçalmak eylemine bağlanmış (1982: 818); Şen ise sözcüğün etimolojisini *ı+lag* şeklinde vererek 'ormanlık, koruluk' olarak anlamlandırılır (2010: 106). Şirin de sözcüğün anlamını 'ağaçlık yer, orman' olarak göstermiştir (2016: 318).

[8] 'Yaraya merhem sürme, iyileştirme' *emle-* eylemi bugün halk ağızlarında yaşamaktadır (DS V 1739). Ayrıca Özbekçede *emla-* 'aşı yapmak; tedavi etmek' (Karı-Niyazov ve Borovkov 1941: 604), Yeni Uygurcada *emli-* 'tedavi etmek' (Necip 1968: 80) eylemleri bulunmaktadır.

idim." (E 1/2), *tör apa içreki ben* "Tör Apa'nın içrekiyim (has adamıyım)" (E 11/2) gibi cümlelerde kişinin ülkesinde hangi görevde olduğunu söylediği örneklere rastlanmaktadır. Bu gibi örnekler, E 3/3'teki cümleyle paralellik göstermektedir. E 3/3'te *üçin/öçin külüg tirig ben* "(Ben) Öçin/Üçin Külüg Tirig'im." denerek önce ölen kişinin adı söylenmiştir. Bu cümleden hemen sonra gelen *teŋri élimte* $y^2ml^2g^2$ *ben* cümlesinde ise bu kişinin ülkesindeki görevini söylemesi uygun düşmektedir.

2. Daha önceki çalışmalarda $y^2ml^2g^2$ sözcüğünün kökü genellikle *yėm* 'yemek, yem' sözcüğüne dayandırılmış ve bu kökle ilişkili anlamladırmalar yapılmıştır. Hem tarihî hem de çağdaş Türk dillerinde 'ilaç, deva, şifa' anlamında *em* sözcüğü vardır. Bu sözcük bu zaman kadarki okuma ve anlamlandırmalar neticesinde yazıtlar döneminde tespit edilmemiştir ve ilk kez Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Tarihî Türk dillerinden Eski Uygurca ve Memlûk Kıpçakçasında ön seste */y-/* türemesiyle *yem* şeklinde de görülmektedir. Çağdaş Türk dillerinde de örnekleri görülmektedir (EUyg. *ot yem,* Kıp. *yem* < ATü. **ēm*; krş. Kara. *otyam* 'merhem; baharat; güzel koku', Çuv. *śam*, SUyg. *yem*). Sözcüğün geçtiği cümle ve sözcüğün köküne eklenen ekle birlikte oluşturduğu anlam göz önünde bulundurulduğunda $y^2ml^2g^2$ sözcüğünün *yem* 'ilaç, deva, şifa' sözcüğüyle ilişkili olması gerekmektedir. Bu okuyuş, yazıtlardaki ilk hecede */a/* ve */e/* ünlülerinin genellikle yazılmaması kuralına da uygundur.

3. Sözcüğün l^2g^2 imleriyle yazılan kısmının genellikle sıfat yapan ve eklendiği sözcüğe 'sahip olma' anlamı katan *+lXg* eki olduğu görüşü yaygındır. Hem yazıtların imlâ kurallarına hem de sözcüğün anlamına bakıldığında bu kısmın *+lAg* (< *+lA-* + *-(X)g*) ekiyle ilişkilendirilmesi daha mantıklı olacaktır. Bu ek yazıtlarda *ılag* 'vadi, otlak' (Ta. B. 4), *tarıglag* 'tarla' (Ta. B. 4), *yaylag* 'yayla' (Ta. B. 5), *tarlag* 'Tarlak Irmağı' (E 12, E 72) gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bundan hareketle $y^2ml^2g^2$ şeklinde yazılan kısmı *yemleg* (< *yem* 'ilaç, şifa, deva' + *le* - *g*) şeklinde okunabilir. Sözcüğe eklenen ekin fonksiyonu da düşünüldüğünde sözcüğü 'şifa veren, şifacı; hekim' olarak anlamlandırmak mümkündür.

Bu söylenenlerin özeti olarak E 3 Uyuk-Turan Yazıtının 3. satırının *öçin ~ üçin külüg tirig ben teŋri élimte yemleg ben* olarak okunması ve '(Ben) Öçin (~Üçin) Külüg Tirig'im. Semavî (kutlu) yurdumda şifacıyım.' biçiminde anlaşılması gerektiği kanısındayım.

Kısaltmalar

AÇuv.: Ana Çuvaşça

ATü.: Ana Türkçe
B.: Batı
Çin.: Çince

Çuv.: Çuvaşça
DS: Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
E.: Yenisey Yazıtları

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ETü.: Eski Türkçe
EUyg.: Eski Uygurca

Kara.: Karaimce
Kıp.: Kıpçak Türkçesi

KM: Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Muġālî

krş.: Karşılaştırınız

Man.: Mançuca
Moğ.: Moğolca

s.: Sayfa
str.: Satır

SUyg.: Sarı Uygurca
Ta.: Tariat (Terhin) Yazıtı
TTü.: Türkiye Türkçesi

U I: Uigurica I
VEWT: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen

Kaynakça

AMANJOLOV Altay Sersenulı (2003). *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma*. Almatı: Mektep.

APPELGREN-KIVALO, Hjalmar (1931). *Alt-Altaische Kunstdenkmäler*: *Briefe und Bildermaterial von J. R. Aspelins Reisen in Sibirien und der Mongolei 1887-1889*. Helsingfors: Finnische Altertumsgesellschaft.

AYDIN, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları.* Konya: Kömen Yayınları.

AYDIN, Erhan (2019). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları.* İstanbul: Kronik Yayınları.

AYDIN, Erhan (2021). *Bozkırın Tanıkları, Eski Türkçe Yazıtlar*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

BANG-KAUP, Willi (1918). "Aus türkischen Dialekten". *Keleti Szemle*, 18: 7-28.

BANG-KAUP, Willi (1924). "Türkischen Lehngut im Mandschurischen", *Ungarische Jahrbücher*, IV: 15-19.

BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç; ZAYONÇKOSKİY, Ananiasz; ŞAPŞAL, Sergey Markoviç (1974). *Karaimsko-russko-pol'skiy slovar'.* Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.

BATMANOV, İgor Alekseyeviç (1959). *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR, Institut Yazıka i Literaturı.

BATMANOV, İgor Alekseyeviç; KUNAA, Aleksandr Çetin (1963). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Tuvı*. Vip. I. Kızıl: Tuvinskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

BATMANOV, İgor Alekseyeviç; ARAGAÇİ, Z. B.; BABUŞKİN, G. E. (2021). *Eski ve Bugünkü Yenisey Dili* (çev. Kerim Sarıgül ve İsa Demir). Trabzon: Alka Yayınevi.

BAZILHAN, Napil (2005). *Kazakstan Tarihı Turalı Türki Derektemeleri II, Köne Türik Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas).* Almatı: Dayk-Press.

BROCKELMANN, Carl (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens.* Leiden: E. J. Brill.

CLAUSON, Gerard (1962). *Turkish and Mongolian Studies.* The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

DANKOFF, Robert; KELLY, James (1982). *Mahmūd al-Kāšγarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luγāt at-Turk) I.* Duxbury, Mass.: Harvard University.

DOERFER, Gerhard (1965). *Türkische und Mongolische Elemente in Neupersischen II.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

DOERFER, Gerhard (1994). "Zu inschrifttürkisch ē/e". *Ural Altaische Jahrbücher*, 13: 108-132.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon I*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

ERDAL, Marcel (2002). "Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften", *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags* (Edt. Mehmet Ölmez ve Simone-Christiane Raschmann). İstanbul-Berlin, 51-73.

ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

FOY, Karl (1900). "Türkische Volcalstudien: besonders das Köktürkische und Osmanische bettreffend". *MSOS*, Jahrgang III, Zweite Abteilung.

GABAIN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HOUTSMA, Martinus Theodorus (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden: Brill.

KARI-NİYAVOZ, T. N.; BOROVKOV, Aleksandr Konstantinoviç (1941). *Uzbeksko-Russkiy Slovar'.* Taşkent: İzdatel'stvo Uzbekistanskogo Filiala Akademii Nauk SSSR.

KAYMAZ, Zeki (2004). "Yenisey Yazıtlarındaki Bir Kelime Üzerine". *Zeynep Korkmaz Armağanı* (Edt. Leyla Karahan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 249-252.

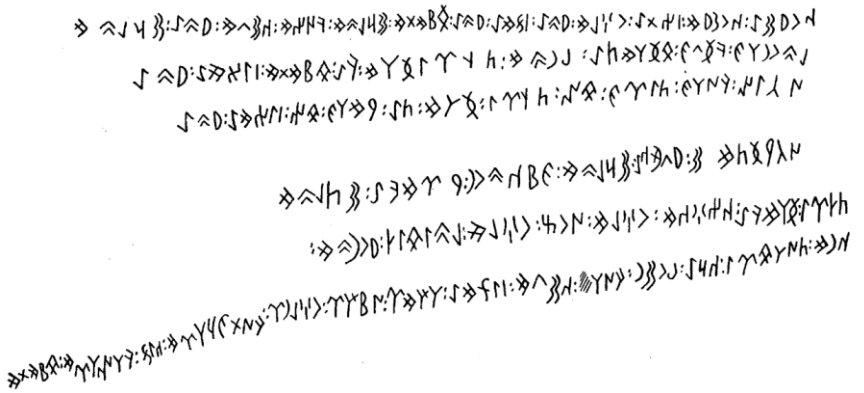
KLAPROTH, Heinrich Julius (1823). "Sur quelques antiquités de la Sibérie", *Journal Asiatique*, 2, 3-15.
KREJNOVIČ, Eruhim Abramovič (1958). *Yukagirskiy Yazık*. Moscow: Akademia Nauk SSSR.
KORMUŞİN, İgor Valentinoviç (1997). *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, tekstı i issledovaniya.* Moskva: Nauka.
KORMUŞİN, İgor Valentinoviç (2008). *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, grammatika, tekstologiya.* Moskva: Nauka.
KORMUŞİN, İgor; MOZİOĞLU, Emine; ALİMOV, Rysbek; YILDIRIM, Fikret (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu.
KOWALSKİ, Tadeusz (1929). *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Krakow: Nakladem Polskiej Akademji Umiejetnosci.
MALOV, Sergey Yefimoviç (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı*. Moskva-Leningrad: Akademiy Nauk SSSR.
MALOV, Sergey Yefimoviç (1954). *Yazık jyoltıh Uygurov: Slovar' i grammatika.* Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR.
MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl (1908). *Uigurica I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
NECİP, Emir Necipoviç (1968). *Uygursko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
ORKUN, Hüseyin Namık (1940). *Eski Türk Yazıtları III*. İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi.
ÖLMEZ, Mehmet (2021). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınevi.
RADLOFF, Wilhelm (1893). *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, 2. St. Petersburg: Akademie.
RADLOFF, Wilhelm (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg.
RAMSTEDT, Gustav John (1935). *Kalmückisches Wörterbuch.* Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
RÄSÄNEN, Martti (1949). *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Societas orientalis fennica.
RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
RECEBOV, Ebulfez; MEMMEDOV, Yunus (1993). *Orhon-Yenisey Abideleri.* Bakı: Yazıcı.
SERTKAYA, Osman Fikri (1995). "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1993: 67-75.
SERTKAYA, Osman Fikri (2016). "Tüm Kelimesi Üzerine Yeni Değerlendirmeler". *Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 5/3: 1063-1093.
SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç (1974). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov I*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
STEBLEVA, Iya Vasilyevna (1965). *Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov*. Moskva: Nauka.
ŞEMEN, Serkan (2016). *Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin ve Dizin).* Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
ŞEN, Serkan (2010). "Taryat Yazıtının Batı Yüzünde ILGM ve LGM İşaretleriyle Yazılan Sözcük Nasıl Okunup Anlaşılmalı?". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 56. 2008/2: 99-108.
ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç (1997). *Rannie Tyurksko-Mongol´skie Yazıkovıe Svyazi (VIII-XIV).* Sankt-Petersburg: Rossiykaya Akademiya Nauk.
TEKİN, Talat (1964). "On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions". *Ural-Altaische Jahrbücher*, 35: 134-144.
TEKİN, Talat (1994). "Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4: 51-66.
TEKİN, Talat (1995). "Elegest (Körtle Han Yazıtı)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5: 19-32.
TEKİN, Talat (1982). "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi". *Belleten*, 46/184: 795-838.
TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
THOMSEN, Vilhelm (1913). "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 30/4: 1-9.
Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V (1993). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
USEEV, Nurdin (2011). *Yenisey Cazma Estelikteri I, Leksikası cana tekstter.* Bişkek: Turar.

VASİLYEV, Dmitri Dmitriyeviç (1983). *Korpus Tyurskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurish-Deutsch-Türkisch.* Göttingen: Universitätsverlag.
YEGOROV, Vasiliy Georgiyeviç (1964). *Etimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
YILDIRIM, Fikret; AYDIN, Erhan; ALİMOV Rysbek (2013). *Yenisey - Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig* (Yay. Haz. Mehmet Ölmez). Ankara: BilgeSu Yayınları.

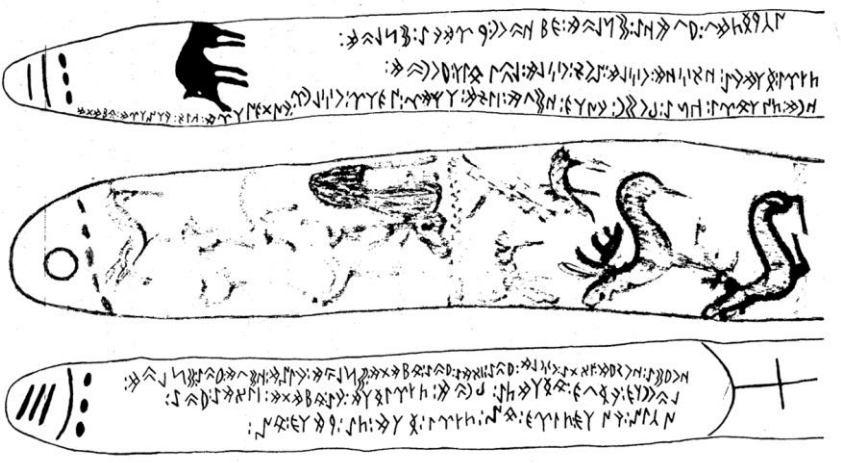
EK-1 E 3 Uyuk-Turan Yazıtının Kopya ve Çizimleri

(Radloff 1893: LXXV)

(Vasilyev 1983:59)

(Amanjolov 2003: 113)